

# UngBereg

## 1 9 9 9

### A PÁNSÍP IRODALMI, KRITIKAI ÉS MŰVELŐDÉSI ALMANACHJA

Szerkeszti:  
Berniczky Éva

Az összeállításban részt vett:  
Csernicskó István és Fedinec Csilla

Kiadja az UngBereg Irodalmi és Művelődési Alapítvány  
1054 Budapest, Báthori u. 20.

ISSN 1419-3086

A 1993 óta jelenik meg. Alapító főszerkesztő, felelős kiadó:  
Balla D. Károly

Levélcím: Ungvár (Uzhgorod), Vár u. (Zamkova) 8.,  
294000 – Ukrajna. Tel/fax (00) 380 31 22 326 58

A kiadvány az Anyanyelvi Konferencia,  
valamint Olvasóink támogatásával jelent meg.

UNGBEREG KIADVÁNYSOROZAT – 1.

#### Irodalom •

Cséka György	4	Víkend
Bagu László	6	Versek
Pócs István	10	Káinok kezébe
Berniczky Éva	12	Üvegszemű angyalok
Lászlóffy Aladár	20	Nemzeti gyermekszoba
Gyárfás Endre	23	Mediterraneum
Tari István	26	Szonettek
Nagy Zoltán Mihály	28	Új csillagon
Balla László	36	Egyedül a hallban
Vári Fábián László	38	Kisasszony-napra, Világtalan csillag
Szepesi Attila	40	Gulácsy Lajos: Munkácsi zsidó
Györke László	41	Buzgár
Horváth Sándor	45	Gyöngyhalászok
Füzesi Magda	46	Tavaszi szélben
Lengyel Tamás	47	Gólyakalapács

#### Stúdium •

Rollay Dák Béla	50	Mégis, kinek a regénye?
Penckófer János	58	Sivai tánc
Balla D. Károly	64	Négy kísérlet a megújulásra
Beregszászi Anikó	74	Az Ungvári Állami Egyetem magyar szakos hallgatóinak megszólítási szokásai
Fedinec Csilla	80	Iskolahálózat Kárpátalján (1945-1965)
Csernicskó István	88	Egy jelenség és ami mögötte van: az ukrán nyelv és a kárpátaljai ma- gyarság
Tóth Péter	103	Dóhovich Vazul emlékezete

#### Más •

106	A Pánsíp I–VI. évfolyamának tartal- lommutatója (1993-1998)
114	Számunk szerzői, közlemények, fel- hívások

Kádár Katalin (11), Jankovics Mária (28), Horváth Anna (44),  
Koszták István (46, 113) és Medveczky Ágnes (49) grafikája.  
A 2. oldal és a hátsó borító  
Aleksy Popov fotójának felhasználásával készült.



# EGY JELENSÉG ÉS AMI MÖGÖTTE VAN:

## AZ UKRÁN NYELV ÉS A KÁRPÁTALJAI MAGYARSÁG

### 0. BEVEZETÉS

A nyelvtervezés „a modern nemzetállam kiépítésének részévé vált, mert a modern világ egyik figyelemre méltó trendje, hogy szinonimává tegye a nyelvet és a nemzetet” (Wardhaugh 1995: 311). A nemzetállam kialakításának, illetve a kisebbségek asszimilálásának, „láthatatlanná tételének” (vö. Phillipson–Skutnabb-Kangas 1997: 25) egyik legfőbb eszköze az oktatás, s ezen belül is az oktatás nyelve (vö. Skutnabb-Kangas 1997: 6). Írásunkban éppen ezért elsősorban a kisebbségi oktatás körül zajló eseményeket vesszük szemügyre. Azt mutatjuk be, hogyan zajlik egy függetlenségét a közelmúltban kivívott államban a nemzeti nyelv államnyelvi státuszba emelése, s ez a folyamat milyen fokozatokban zajlik a kisebbségi oktatás területén, illetve mindez hogyan érinti a kárpátaljai magyarság jogait, kilátásait, túlélési esélyeit, s mindez milyen viszonyban áll a nemzetközi kisebbségvédelmi normákkal.

### 1. AZ UKRÁN NYELV OKTATÁSA A MAGYAR ISKOLÁKBAN

A volt Szovjetunióban elvileg minden nemzetiség és nyelv egyenjogú volt, az országnak hivatalosan nem is volt állam- vagy hivatalos nyelve. Ennek ellenére az orosz nyelv kivételezett helyzetet élvezett (vö. Miller 1994: 613), s a nemzetiségi nyelvek szerepe arra korlátozódott, hogy minden nemzetiséghez eljuttathatók legyenek a központi parthatározatok, közlemények (Kótyuk 1995: 13).

Kitűnően példázza az orosz nyelv kivételezett helyzetét, hogy az Ukrán SZSZK-ban az ukrán nyelv oktatása a Szovjetunió fennállása idején csupán az ukrán tannyelvű iskolákban volt kötelező, az orosz nyelv tanítása viszont az ország minden iskolájában (vö. Miller 1994: 613). Az ukrainai orosz iskolákban az ukrán nyelv oktatása fakultatív volt, azaz a tanuló szülei eldönthették, tanuljon-e Ukrajnában ukrán nyelvet gyermekük, avagy sem (vö. Lizanec 1994: 125). A nemzetiségi (pl. a magyar, román) tannyelvű iskolákban az ukrán nyelv oktatása egyáltalán nem szerepelt a tantervekben (Lizanec 1994: 125).

Az ukrán nyelv oktatásának ilyen helyzete a lakosság ukránnyelv-tudásán is tükröződik. Az 1989-ben Ukrajna területén végzett legutóbbi népszámlálás az anyanyelv mellett arra a Szovjetunióbeli nyelvre is rákérdezett, amelyet az adatközlő saját bevallása szerint *szabadon bírt* (folyékonyan beszélt). A népszámlálás adatai szerint 1989-ben a *nem ukrán anyanyelvű* kárpátaljaiak 17,6%-a (48.106 fő) saját megítélése szerint beszélt az ukrán nyelvet. Ezzel szemben a *nem orosz anyanyelvűek* 53,7%-a (több mint fele!) saját bevallása szerint beszélt oroszul. 514.516-an (41,3%) úgy vélték, hogy csak anyanyelvükön beszélnek. A 155.711 magyar nemzetiségű kárpátaljai lakos közül 65.718-an (42,2%) úgy ítélték meg, hogy beszélnek az orosz nyelvet, és annak ellenére, hogy a területen az ukránok alkotják a több-

séget, csak 17.723-an (11,3%) vallották azt, hogy szabadon beszélnek ukránul. 72.178 kárpátaljai magyar nemzetiségű saját bevallása szerint csak magyarul beszélt (vö. Csernicskó 1997: 72).

Hét évvel az 1989-es népszámlálás után, 1996 nyarán egy kérdőíves szociolingvisztikai vizsgálat során a kárpátaljai lakosság nyelvtudására is rákérdeztünk. Összesen 144, magát magyarnak valló adatközlő válaszolt arra a kérdésre, hogy *saját bevallása szerint* milyen fokon beszél magyarul, oroszul és ukránul. Magyartudását az adatközlők 95%-a *nagyon jó*-nak vagy *anyanyelvi szintű*-nek ítélte, oroszstudását túlnyomó többségük (91%) a *nem nagyon jó*-tól a *nagyon jó*-ig terjedő jelzőkkel minősítette, de ukrántudását csak kétharmaduk (67%) ítélte ilyennek. A magyarok oroszstudásánál jóval gyengébb ukrántudását mutatja az is, hogy az *alig néhány szót* vagy annyit sem tudók aránya az orosz esetében a minta 6,3%-a, míg az ukrán esetében ugyanez 32,6%. Arra a kérdésre, hogy tudnak-e írni és olvasni az adatközlők magyarul, oroszul és ukránul, a minta 97%-a úgy válaszolt, hogy magyarul *ír és olvas*, 3% *csak olvas*. Az oroszul írók és olvasók aránya közelebb az anyanyelvihez (95,8%), ám ukránul sokkal alacsonyabb: csak az adatközlők 56%-a ítélte úgy, hogy tud ukránul írni és olvasni, 30% csak olvasni tud, 14% sem írni, sem olvasni nem tud.

1989-ben megszületett Az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság Törvénye az Ukrán SZSZK-beli nyelvekről, amelynek 2. cikkelye értelmében Ukrajna államnyelve az ukrán. A törvény 27. cikkelye (*Az oktatás és a nevelés nyelve az általános iskolákban*) kimondja: „Az Ukrán SZSZK általános iskoláiban az ukrán és az orosz nyelv oktatása kötelező”. Az *Ukrán SZSZK Legfelső Tanácsának Határozata az Ukrán SZSZK-beli nyelvekről szóló törvény hatályba lépéséről* című, a törvényhez fűzött kiegészítés azonban az idézett cikkellyel kapcsolatban megjegyzi, hogy „a törvény hatályba lépésétől (azaz 1990. január 1-től – Cs. I.) számított tíz éven belül” lép életbe.<sup>1</sup>

Az 1996. június 28-án Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa által elfogadott Ukrajna Alkotmányának 10. cikkelye is egyértelműen fogalmaz az ukrán nyelv státuszát tekintve: „Az államnyelv Ukrajnában az ukrán nyelv” (vö. Kárpáti Igaz Szó 1996. július 27., 5–12. lap, illetve *Ukrajna Alkotmánya*, 6. lap).

Az ukrán nyelv oktatását 1990-ben bevezették minden ukrainai, így a kárpátaljai magyar iskolákban is. Az ukrainai nyelvtörvény elfogadása után 1990-ben érettségizett az utolsó olyan korosztály, amely számára – ha nem ukrán tannyelvű iskolába járt – nem volt kötelező az ukrán nyelv tanulása.

A gyakorlatban azonban az ukrán nyelv oktatása korántsem zajlik zökkenőmentesen. Az államnyelv oktatásához a kárpátaljai magyar iskolákban ugyanis nincsenek meg még az alapvető feltételek sem.

Nincsenek a magyar iskolák számára készült ukránnyelv-tankönyvek, még az ábécéskönyv is hiányzik (Felhívás 1997). Az iskolák többségében azokból a tankönyvekből tanítanak, amelyek egykor az orosz iskolában ukránul tanulóknak készültek (vö. Csanádi 1996). Az ilyen könyvekben azonban a magyarázatok, feladatok stb. szövegei orosz nyelvűek, s 1993 óta a kárpátaljai magyar iskolákban nem oktatják az orosz nyelvet, így a magyar tanulók az államnyelvet egy



olyan nyelv közvetítésével tanulják, amelyet sohasem tanultak, tehát a nagy többség nem is ismerheti.

Nincsenek az iskolák számára készült magyar–ukrán és ukrán–magyar szótárak. Az utolsó tudományos igényű, kétkötetes ukrán–magyar és magyar–ukrán szótár 1963-ban jelent meg (Katona 1963), ám a könyv hiányzik az iskolai könyvtárakból. A *Bóbita* című kárpátaljai gyermeklap mellékleteként (*Bóbita-füzetek*, 8. szám) is napvilágot látott 1996-ban egy kezdetleges szógyűjtemény, amely azonban nem pótolhat egy szótárt. 1997-ben végre kiadásra került egy ukrán–magyar, illetve magyar–ukrán kisseztár, amely a képzett szavakkal együtt kb. 5–5 ezer szócikket tartalmaz (Palkó–Palkó 1997), ám – bár jobb a semminél – nem pótolhat egy tudományos igényű készült munkát.

Hiányoznak a szakképzett szaktanárok. Általában az orosz tanárookra hárul az ukrán nyelv oktatása, esetleg azokra a pedagógusokra, akik valamennyire beszélnek a nyelvet. A káderhiány nem véletlen: a magyar iskolát végzettek közül senki sem jelentkezhett korábban az Ungvári Állami Egyetem ukrán nyelv és irodalom szakára, mert a magyar iskolákban nem volt tantárgy az ukrán nyelv, így értelemszerűen ukrán szakosokat sem helyeztek magyar tannyelvű iskolába, jelenleg viszont hiány van a területen ukrán tanárokból, főként a magyarul is beszélőkből. Az 1995/1996-os tanévben a Beregszászi Járási Köznevelési Osztály adatai szerint a járás magyar iskoláiban 64 pedagógus tanította az ukrán nyelvet. Közülük mindössze 14-nek volt ukrán szakos diplomája, 33-an orosz szakosok, 8-an tanítók, ketten „kulturális dolgozók” (népművelők), öten pedig más végzettséggel rendelkező tanárok voltak (Csánádi 1996). A Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség (KMPSZ) nyilatkozata szerint ezt a problémát az orosz szakos tanárok átképzésével lehetne orvosolni (Nyilatkozat 1996).

Kidolgozatlanok az ukrán nyelv oktatásának módszertani alapelvei is, hisz mind-ezidáig nem volt tantárgy az ukrán a kárpátaljai magyar iskolákban. Az orosz nyelv oktatásának módszertanát nem lehet egy az egyben átvinni, mert egyrészt az orosz tanítás eredményei ezt nem indokolják, másrészt a Szovjetunióban az orosz nyelvet abból az elvből kiindulva oktatták, hogy az minden szovjet ember második anyanyelve, s ennek megfelelően kell oktatni, nem pedig idegen nyelvként (vö. Orosz 1992: 53).

Az ukrán nyelv oktatásának megszervezésekor demográfiai tényezőket is figyelembe kellene venni. Nem teljesen úgy célszerű kezdeni például az ukrán nyelv oktatását a 67 %-ban magyar többségű beregszászi járás közel 100 %-ban magyarok lakta falvaiban, mint mondjuk a Felső-Tisza vidékén, ahol az iskolába kerülő magyar gyerekekről elképzelhető, hogy az első osztályba kerülve jobban beszél ukránul, mint magyarul.

Ezzel kapcsolatosan mindeddig fel sem merült az a kérdés, hogyan viszonyuljanak a magyar iskolák számára készülő ukrán nyelv-tantervek és tankönyvek a helyi, kárpátaljai ukrán nyelvjárásokhoz, avagy a ruszin nyelvhez, amelynek nyelvi státusa máig vitatott, és amelynek hivatalos ukrain elismerésére máig sem került sor, ám több ruszin közösséghez hasonlóan a kárpátaljai ruszinok is egy ru-

szin standard kodifikálásával próbálkoznak (vö. pl. Fedynyšynec' 1996). A probléma azért is valós és megoldásra váró, mert azok a kárpátaljai magyar gyerekek, akik némi ukrán nyelv-tudással kerülnek az iskolába, nem az ukrán standardot, hanem helyi változatát beszélik ilyen vagy olyan fokon. Akár az ukrán nyelvjárásának, akár önálló ruszin nyelvnek tekintjük is a helyi szláv nyelvváltozatokat, az bizonyos, hogy köztük és az ukrán standard között sokkal jelentősebbek a lexikai, grammatikai különbségek, mint például a magyar nyelvjárások között.

Ennek ellenére az Ukrajna elnöke által jóváhagyott Nemzeti Alaptantervben az áll, hogy az ukrán mint államnyelvnek a megfelelő szintű ismeretét minden középiskolai végzős számára biztosítani kell (vö. Felhívás 1997). A nyelvtörvény 2. cikkelye is rögzíti, hogy az állam különböző intézményei révén biztosítja az ukrán nyelv elsajátításához elengedhetetlen feltételeket (vö. *Закарпатська Правда*, 4 листопада 1989 p., 2. lap).

A kérdés megoldatlanságát jelzi, hogy a Nemzeti Kisebbségek Jogainak Biztosításával Foglalkozó Ukrán–Magyar Vegyes Bizottság is többször napirendre tűzte, s a kárpátaljai magyar sajtó is rendszeresen foglalkozik a témával. Érdemi lépésekre azonban még nem került sor.

Az, hogy az állam függetlensége hat éve alatt sem teremtette meg a feltételeket kisebbségi polgárai számára az ukrán nyelv elsajátításához, akár a közösség elszigetelését is szolgálhatja. Az államnyelv oktatásának jelenlegi körülményei az ún. *szegregációs oktatási modellre* emlékeztetnek. A modell kisebbségekkel szembeni alkalmazásának lényege, hogy az oktatás a kisebbség nyelvén folyik, és nem, vagy csak nagyon alacsony határfokon oktatják a többségi nyelvet a kisebbség szegregálásának, elszigetelésének, esélyegyenlőségének megvonása céljából (vö. Göncz 1995: 68, Skutnabb-Kangas 1997: 26).

Phillipson, Rannut és Skutnabb-Kangas (1994) szerint a nyelvi emberi jogoknak része az illető ország (legalább egyik) hivatalos nyelve megtanulásának joga is. A nemzeti kisebbségek oktatási jogaira vonatkozó hágai ajánlásban is az áll, hogy a hivatalos államnyelvet tantárgyként kell oktatni, lehetőleg kétnyelvű tanárok révén (vö. *The Hague Recommendations Regarding the Education Rights of National Minorities & Explanatory Note*, 12. cikk, 7. old.).<sup>2</sup>

## 2. AZ ÉRETTSÉGI ÉS FELVÉTELI VIZSGÁK

Miközben az iskolai ukrán nyelv-oktatás olyan, amilyen, további problémák merültek fel az ukrán nyelvvel kapcsolatban.

Az ukrán Oktatásügyi Minisztérium rendeleteinek tára 1996. évi 3–4. (februári) számában ugyanis egy olyan rendelkezés jelent meg, amely értelmében az általános iskola végén a kibocsátó, illetve a középiskola végén az érettségi vizsgákat a 9. osztály végén ukrán nyelvből és matematikából, a 11. végén ukrán nyelvből és irodalomból, Ukrajna történetéből, matematikából és két szabadon választott tárgyból kell tenni (vö. *Інформаційний збірник міністерства освіти України*, 1996: 53). Ez azt jelenti, hogy a magyar tannyelvű kárpátaljai iskolák végzőseinek is ukrán nyelvből és irodalomból kell érettségizniük, anyanyelvükből viszont csupán



akkor tehetnek vizsgát, ha választják. A minisztérium azonban három bekezdéssel a fenti rendelkezés alatt hagyott egy kiskaput a nemzetiségi iskolák számára. A 2.4.3. számú cikkely értelmében azok a tanulók, akiket *nem osztályoztak* ukrán nyelvből és irodalomból, ezek helyett a tárgyak helyett „más népek nyelvéből és irodalmából tesznek vizsgát” (uo.). Eszerint azokban a kárpátaljai magyar iskolákban, ahol hivatalosan nem osztályozták a tanulókat ukrán nyelvből és irodalomból, magyar nyelvből és irodalomból tehettek vizsgát, ukránból pedig csak akkor, ha a tanulók ezt a vizsgatárgyat választották a kötelező tárgyakon kívül.

Az 1997. évi érettségi vizsgákkal kapcsolatban hasonló rendelkezések jelentek meg az oktatási minisztérium közlönyében. A 9. és 11. osztály végi kibocsátó, illetve érettségi vizsgákat közel azonos feltételek között tehették le a tanulók, mint 1996-ban, vagyis csak abban az esetben tehettek anyanyelvből vizsgát a nem ukrán tannyelvű iskolák tanulói, ha nem osztályozták őket ukrán nyelvből (vö. Інформаційний збірник міністерства освіти України, 1997: 4).

Hasonló problémák merültek fel az egyetemi felvételi vizsgákkal kapcsolatban is. 1964-től a magyar iskolák végzősei az Ungvári Állami Egyetem felvételi vizsgáin magyarul írhatták a fogalmazást vagy a tollbamondást, s bizonyos időszakokban a szaktantárgyakból is magyarul felvételizhettek. 1986-ban a felvételi szabályzatban is rögzítésre került az anyanyelvi felvételizés joga (vö. Felhívás 1997).

Az ukrán nyelvtörvény 1989-es elfogadása, Ukrajna függetlenségének kikiáltása (1991), a Magyarország és Ukrajna között létrejött, a kisebbségek jogainak biztosításáról 1991-ben elfogadott nyilatkozat, az ukrán–magyar alapszerződés megkötése (1991) és az ukrán nemzetiségi törvény kihirdetése (1992) után egy ideig úgy tűnt, hogy ez a kérdés végképp rendeződik, s a kárpátaljai magyarok számára végre biztosított az anyanyelven történő felvételizés joga a helyi oktatási intézményekben.<sup>3</sup> Ám a dolgok jelenlegi állása szerint ez egyáltalán nem biztos.

A nyelvtörvény 29. cikkelye értelmében Ukrajnában a felső- és középfokú oktatási intézményekben felvételizők ukrán nyelvből tesznek felvételi vizsgát. Azok a felvételizők, akik az ukrán és orosz nyelvvel párhuzamosan az általános iskolában nemzeti nyelvüket is tanulták, ukrán oktatási nyelvű intézménybe felvételizvén szintén ukrán nyelvből tesznek felvételi vizsgát. Csak a nemzeti kádereket képző felső- és középfokú oktatási intézményekben felvételiző diákok tehetnek anyanyelvből felvételi vizsgát. Az ukránból nem osztályozottak felvételi vizsgáinak rendjéről Ukrajna Oktatási Minisztériuma határoz (vö. Закарпатська Правда, 4 листопада 1989 р., 2. lap).

Az 1993/1994-es tanévben kezdődött el az a huzavona, amely máig tart. Abban a tanévben vezették ugyanis be az ukrainai felsőoktatási intézményekben azt, hogy a jelentkezők a felvételi vizsgára magukkal vitték az érettségien szerzett pontszámokat abból a három tárgyból, amelyekből az adott szakon felvételi vizsgát kellett tenni. A felvételi tárgyak között ott szerepelt minden szakon az ukrán vagy az orosz nyelv, a magyar tannyelvű iskolákban azonban az ukrán nyelvet még nem tanulhatták meg kellő szinten az érettségizők (hiszen mindössze 3 éve volt tantárgy a magyar iskolákban), az orosz nyelvet pedig egy 1993. augusztusi miniszteri rendelet értelmében a legtöbb helyen már nem oktatták. A KMPSZ levélben kérte az ukrán

Oktatásügyi Minisztériumot a rendelkezés felülvizsgálatára, többek között arra hivatkozva, hogy ha az orosz kisebbség számára adott az anyanyelven való felvételizés lehetősége, a többi nemzetiségnek is biztosítani kell ezt a jogot. A Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ) hasonló kéréssel fordult a Nemzetiségi és Migrációs Minisztériumhoz, s végül az Ungvári Állami Egyetem lehetővé tette, hogy a magyar iskolák végzőseinek a magyarból tett érettségi vizsgán szerzett pontszámait számítsák be a felvételihez, illetve hogy ne ukrán vagy orosz, hanem magyar nyelvből írjanak felvételi tollbamondást (vö. Kárpátaljai Szemle 1994/4., 6–7.).

Az 1994/1995-ös tanévben újabb egyeztetéseket követően az Ungvári Állami Egyetem azt az engedményt tette, hogy azok a magyar iskolában érettségizett diákok, akiket iskolájukban nem osztályoztak ukrán nyelvből, magyarul felvételizhettek. Bár 1995-ben már minden magyar iskolában oktatták az ukrán nyelvet, erre úgy nyílt lehetőség, hogy az érettségi bizonyítványokba az került, hogy nem ukrán nyelvet, hanem csupán ukrán beszédkésztséget tanítottak a magyar iskolákban, s ebből nem osztályozták a tanulókat (vö. Kárpátaljai Szemle 1995/6–7., 9.).

Az 1995/1996-os tanévre vonatkozóan az Ukrán Oktatásügyi Minisztérium 1996. január 29-i, 21. sz. (az ukrainai felsőoktatási intézményekben való felvétel rendjéről szóló) rendeletének 13. pontja kimondja, hogy az ukrán nyelvből osztályozott végzősök kötelezően felvételi vizsgát tesznek (fogalmazás vagy tollbamondás formájában) ukrán nyelvből. Az ukrán nyelvből nem osztályozott tanulók abból a tárgyból tesznek felvételi vizsgát, amelyből osztályzatot tartalmaz a középfokú végzettséget igazoló dokumentum.

Ugyanez a minisztérium az 1995. február 2-i, 26. sz., az érettségi vizsgákról szóló rendelete IV. fejezetének 4.14. pontjában kimondja, hogy az érettségi bizonyítvány mellékletében *kötelező* feltüntetni a tantervben szereplő valamennyi tantárgy osztályzatát. A 4.19. pont pedig arról rendelkezik, hogy a nem a fenti követelmények szerint kiállított okmányok érvénytelennek tekintendők (Felhívás 1997). Az ukrán nyelv pedig szerepel a tantervekben.

Végül Ukrajna Oktatásügyi Minisztériuma 1996. május 16-án újabb rendeletet adott ki (I/9-210. számmal), amely szerint engedélyezi, hogy azon nemzetiségi iskolák, amelyek mindössze 450 órában oktatták az ukrán nyelvet, az érettségi bizonyítványokban ne osztályozzák a tanulókat, hanem azt írják, hogy *tanulta az ukránt*. A minisztériumi rendeletet Kárpátaljára vonatkoztatva a megyei tanügyi főosztály vezetője, Vaszil Roszul 468. sz. rendeletével megerősítette (vö. Kárpáti Igaz Szó 1996. augusztus 3., 4. lap, ill. augusztus 17., 4. lap).

Mindennek azért van jelentősége, mert azok a felvételizők, akiket iskolájukban osztályoztak ukrán nyelvből és irodalomból, csakis ukrán nyelven tehettek felvételi vizsgát, akiknek nem szerepelt ukránból érdemjegy az érettségi bizonyítványukban, anyanyelvükön felvételizhettek az Ungvári Állami Egyetemre (vö. Kárpáti Igaz Szó 1996. augusztus 3., 4. lap, augusztus 17., 4. lap). A magyar iskolák egy része azonban nem értesült a rendelkezésről és annak a felvételi nyelvére való következményeiről, osztályozta tanulóit ukrán nyelvből, s ezzel megfosztotta őket az anyanyelvi felvételizés lehetőségétől.



Az állam tehát – miközben az államnyelv oktatásához nem teremtette meg a feltételeket a nemzetiségi iskolákban – elvileg azonos színvonalú ukrán nyelvtudást vár el a nemzetiségi és az ukrán tannyelvű iskolák végzőseitől, hiszen egyforma felvételi követelményeket állít eléjük ukrán nyelvből. Ez azonban nonszensz. Ugyanakkor az alaptantervben az áll, hogy „Ha az oktatás nyelve megegyezik az államéval, az ukrán nyelv ismeretével szemben támasztott követelményeknek meg kell haladniuk az általánosan kötelező szintet” (vö. Felhívás 1997). Akkor pedig nem világos, hogyan lehet azonos a felvételi követelményrendszer a nemzetiségi és ukrán tannyelvű iskolákban érettségizett tanulók számára.

1997 tavaszán ismét terítékre került az anyanyelvi felvételizés kérdése, és csak 1997. április 15-én, alig három hónappal az egyetemi felvételi vizsgák megkezdése előtt tudósított a sajtó arról, hogy anyanyelvükön felvételizhetnek a diákok (lásd Kárpáti Igaz Szó 1997. április 15., 1. lap, Népszabadság 1997. április 15., 3. lap, április 24., 3. lap, Beregi Hírlap 1997. április 24., 1. lap), s hasonló volt a helyzet 1998-ban is.

Az ügy azonban nem rendeződött végérvényesen. Az anyanyelvi felvételizés lehetőségének kivívása ugyanis minden évben kivételes engedmény volt, nem jogszabályban rögzített tény. Az ideiglenesség hangsúlyozása minden bizonnyal annak tudható be, hogy az ukrán tanügyi vezetés nem tett még le arról, hogy érvényt szerez a nyelvtörvény 29. cikkelyének, mely szerint az ukrainai felső és középfokú tanintézményekbe ukrán nyelvből kell felvételi vizsgát tenni. Az ideiglenes engedékenység pedig azzal magyarázható, hogy a nyelvtörvény életbe léptetési rendjéről rendelkező dokumentum 5–10 év türelmi időt szabott ennek a cikkelynek a végrehajtására, és a tíz évből még egy hátra van, az alatt pedig minden bizonnyal megszületik az új ukrán nyelvtörvény, amely egészen biztosan egyértelmű rendelkezéseket tartalmaz majd a felvételi nyelvről.

Az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének új (1353 sz.) ajánlása a kisebbségek felsőoktatásban való részvételéről 6. cikkelyének vi. bekezdése így szól: „a kisebbségi csoportokból érkező hallgatóknak lehetőséget kell biztosítani arra, hogy a felsőoktatásba való belépéshez szükséges felvételi vizsgáikat anyanyelvükön tegyék le”.<sup>4</sup> Ukrajna tagja az ET-nek. Igaz, a szervezet ajánlásai nem kötelező érvényűek.

### 3. KONCEPCIÓ A KISEBBSÉGI OKTATÁS REFORMJÁRÓL

Amikor 1997 tavaszán, még ha időlegesen is, de rendeződni látszott az anyanyelvi felvételizés kérdése, Ukrajna Oktatásügyi Minisztériuma egy újabb ötlettel állt elő, amely tovább borzolta a kedélyeket, illetve még inkább megpróbálta aláásni az anyanyelvi oktatás presztízsét. A szóban forgó ötlet nem más, mint az Oktatásügyi Minisztérium által kidolgozott, *Ukrajna nemzetiségi kisebbségeinek oktatási igényei kielégítésének koncepcionális alapjai* címet viselő tervezet (eredeti ukrán címe: Концептуальні засади задоволення освітніх запитів національних меншин в Україні), amely 1997. május 14-i dátummal, 1/9–183 iktatószámmal, a közoktatási miniszter aláírásával került minden nemzetiségi iskolába azzal a megjegyzéssel, hogy a javaslatokat kéretik 1997. május 19-ig (tehát öt nap alatt!) eljuttatni Kijevbe.

A koncepció 16 oldalon foglalja össze, milyennek is képzele a minisztérium a

nemzeti kisebbségek oktatását Ukrajnában. A tervezet többek között a polikulturális oktatást tűzi ki célul, melynek vezérelve az ukrán mentalitás formálása (5. oldal). A polikulturális oktatási modell a tervezet összeállítóinak olvasatában azt jelenti, hogy az iskolákban (nemzetiségi–ukrán) kétnyelvű tanárok oktatnak ukrán nyelven, ami alól csak az „etnikai jellegű tantárgyak” jelentenek kivételt („предмети етнічного характеру”; ez alatt az anyanyelv és irodalom, történelem, valamint a honismeret oktatását értik, lásd 6–7. old.), amelyeket anyanyelvükön tanulhatnak a gyerekek. A dokumentum szerint a nemzetiségi általános- és középiskolákban (ukrainai terminológia szerint a II. és III. fokozatú iskolákban) az oktatás nyelve az ukrán kell legyen, kivéve a már említett etnikai jellegű tárgyakat. Az anyanyelven történő oktatásra csak az elemi (ukrainai terminológia szerint I. fokozatú) iskolákban, illetve a nemzetiségi társadalmi szervezetek által működtetett oktatási formákban nyílik lehetőség (6–7. old.).

Az ukrán nyelvvel kapcsolatban a koncepció a következőképpen fogalmaz: „Az oktatási rendszerben előirányzott, az ukránnak mint államnyelvnek az oktató-nevelő intézményekben való megerősítését célzó tervezet biztosítja az ukrán nyelvnek az állami standardok szintjén (на рівні державних стандартів) való elsajátításának jogát és kötelezettségét” (8. old.). Arról azonban sehol nem esik szó, mit is kell az „állami standardok szintje” alatt érteni.

Szerepel továbbá a dokumentumban, hogy az ukrán nyelv elsajátítása lehetővé teszi a kisebbségek számára az ország társadalmi, polgári, kulturális életében való aktív részvételt, illetve fajtól (rassz), nemzetiségtől függetlenül biztosítja a jogot a munkához (9. old.). Ez a tétel ellenkezik az ukrainai nyelvtörvény 6. cikkelyével, amely értelmében az ukrán nyelv ismeretének hiánya nem ok arra, hogy az állampolgárt elutasítsák a munkába való felvételkor (ugyanakkor azonban a munkába állt személy a munkába lépést követően köteles elsajátítani a hivatal által használt nyelvet olyan mértékben, amely hivatala betöltéséhez elengedhetetlenül szükséges). A tervezet tehát a kisebbségek integrációját, részvételét az állam gazdasági, szociális életében a többségi nyelv ismeretétől teszi függővé, ami nyelvi alapon történő diszkrimináció, s mint ilyen, alkotmány- és törvényellenes. (A dokumentumnak azóta négy változata készült el, lényegi részei azonban gyakorlatilag változatlanok maradtak.)

A tervezetben felvázolt oktatási modell sok tekintetben hasonlít az úgynevezett *átirányítási oktatási programra (transitional programme)*, amelynek lényege, hogy az iskola első két vagy négy évében a kisebbségi gyerekek anyanyelvükön kezdenek el tanulni, és anyanyelvük mellett a többségi nyelvet is oktatják számukra. Két vagy négy év elteltével, amikor a kisebbségi tanulók másodnyelvi készségeit megfelelőnek tartják arra, hogy a többség nyelvét tanulásra, ismeretszerzésre használják, a tanulókat átirányítják a többségi nyelven való tanulásra. Ennek az oktatási modellnek a célja hosszú távon többségi egynyelvűség kialakítása az oktatás révén. A kisebbségi nyelv szerepe tulajdonképpen csak arra korlátozódik, hogy segítse a második nyelv elsajátítását, s ezáltal a többségi nyelven való oktatásra való átirányítást, azaz az asszimilációt (vö. Skutnabb-Kangas 1997: 25, Göncz 1995: 68).

A tervezetben foglaltak ellentmondanak Ukrajna Alkotmánya 53., az ukrainai nemzetiségekről szóló törvény 6. és 13., a nyelvtörvény 3., 6., 25., 27. és



28., az oktatási törvény 7. cikkelyének, valamint az ukrán–magyar államközi alapszerződés 17., illetve az alapszerződéshez csatolt kisebbségi nyilatkozat 5. és 10. cikkelyének, az ukrán–magyar kormányközi vegyes bizottság ajánlásainak. Nem egyeztethető össze továbbá több nemzetközi dokumentum szellemével, így például a Nyelvi Jogok Egyetemes Nyilatkozatával (vö. Magyar Napló 1996/október, 47–52. old.). A kisebbségi nyelvről a többségi nyelven való oktatásra való fokozatos áttérés ellenben teljesen szalonképes a nemzeti kisebbségek oktatási jogaira vonatkozó hágai ajánlás szerint (vö. *The Hague Recommendations Regarding the Education Rights of National Minorities & Explanatory Note*, 12–13. cikk, 7. old.).

#### 4. MIT VESZÍTHETÜNK AZZAL, HA NEM TUDUNK UKRÁNUL?

Az anyanyelvi felvételizés kérdése eddig minden évben – bár csak ideiglenesen – megoldódott. Az már viszont egy teljesen más kérdés, hogy az anyanyelven tett sikeres felvételi vizsga után az ismertett körülmények között folyó ukránoktatásban részesült magyar diák hogyan boldogul az egyetemen, hiszen – a magyar, a matematika és fizika szakot kivéve, ahol az előadások egy része magyar nyelvű – az ungvári egyetemen az oktatás nyelve az ukrán (vö. Kárpáti Igaz Szó 1997. május 3., 11. lap). S azzal, ha a kárpátaljai magyar diákok nem kapnak osztályzatot ukránból (a frissen bejegyzett nem állami, hanem alapítványi Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskolát kivéve, ahol tanítói, angol–földrajz, angol–történelem és történelem–földrajz szakon folyik képzés), eleve csupán az Ungvári Állami Egyetemre jelentkezhetnek, mert csak ez az egyetem biztosítja Ukrajnában a magyar nyelven való felvételizés lehetőségét magyarul is értő tanárok által.

Az ukránból nem osztályozott, nem egyetemre jelentkezők helyzete ennél is nehezebb, mert Kárpátalján mindössze 6 olyan szakiskola működik, ahol magyar csoportok is vannak, de ezekben is *szinte csak az általános műveltségi tárgyakat oktatják magyar nyelven, a szakma oktatása ukránul folyik* (vö. Bagu 1996: 8).

Az ukránból osztályzatot kapott kárpátaljai magyar tanulók viszont a felvételi vizsgán írandó ukrán tollbamondás után általában nem folytathatták a felvételizést a tollbamondáson elért elégtelen osztályzat miatt. Az 1995/1996-os tanévben az ukrán nyelvű felvételizésre kényszerült magyar gyerekek közül *senki sem* nyert felvételt az ungvári egyetemre (vö. Kárpátaljai Szemle 1997/1., 3.).

Többek között a nyelvi korlátok miatt a továbbtanulók aránya a kárpátaljai magyar lakosság körében már most nagyon alacsony; elsősorban a szakmunkásképzőkbe jelentkezők aránya elképesztő. Az 1993/94-es tanévben pl. 1.587 tanuló szerzett Kárpátalja valamelyik magyar tannyelvű iskolájában általános iskolai végzettséget. A következő (1994/95-ös) tanévben 736 tanuló (46,3%) középiskolában folytatta tanulmányait, 614 (44%!) *sehol sem tanult tovább*, és mindössze 154 gyerek (9,7%) nyert felvételt valamelyik szak- vagy szakközépiskolába (vö. Bagu 1996: 8), s feltételezhető, hogy ebben a szakoktatás ukrán nyelvűsége is közrejátszik.

Esetleg megoldásként merülhet fel a kárpátaljai magyar diákok magyarországi egyetemeken, főiskolákon és szakiskolákban való képzése. Ám a tanulmányok befejezése után is szüksége lesz az ukrán nyelv ismeretére annak, aki Ukraj-

nában kíván boldogulni. Ha ugyanis a kárpátaljai magyar értelmiségi és szakmunkás réteg csupán saját etnikumának településterületén belül tud érvényesülni, a közösség teljesen elszigetelődhet, a már így is magas munkanélküliség tovább növekedhet, ami a jelenlegi ukrain gazdasági viszonyokat tekintve tovább ronthatja amúgy sem túlságosan kedvező kilátásainkat, s ez többek között felgyorsíthatja a már most is jelentős kivándorlást (pl. a magyarországi oktatási intézményekben végzett kárpátaljai magyar diákok egy része a gazdasági okok mellett azért nem tér majd haza, mert nem tud ukránul).

Az sem mellékes, hogy amennyiben a kárpátaljai magyar lakosság nem tanulja meg az ukrán nyelvet, egy sor állami tisztség betöltésétől esik el.

Az alkotmány rögzíti például, hogy Ukrajna elnökévé (egy sor más követelmény mellett) csak olyan személy választható, aki beszéli az államnyelvet (103. cikkely). Még ha a köztársasági elnöki posztról valószínűleg egyelőre egyetlen kárpátaljai magyarnak sem kell azért lemondania, mert nem beszél ukránul, az jóval érzékenyebben érintheti a közösséget, hogy az alkotmány 127. cikkelye értelmében bírói tisztségre a minősítő bizottság csak olyan ukrán állampolgárt javasolhat, aki huszonöt évesnél nem fiatalabb, felsőfokú jogi végzettséggel és legalább hároméves jogi gyakorlattal rendelkezik, legalább tíz éve Ukrajnában él, és *beszéli az államnyelvet* (vö. *Ukrajna Alkotmánya*, 74. old.).

A köztársasági elnök mellett működő nyelvpolitikai tanács *Az ukrán nyelv* címmel elfogadott programja pedig a következő célt tűzi ki: létre kell hozni az alapokat ahhoz, hogy „az ukrán nyelv alapvető érintkezési közeggé váljon Ukrajnában” (vö. Kárpáti Igaz Szó 1997. június 26., 1. lap). Szerepel továbbá a dokumentumban, hogy az állami posztok betöltésénél figyelembe veszik a jövőben az államnyelv ismeretét (vö. uo.). Az 1997. szeptember 24-én elfogadott új ukrain választási törvény pedig úgy rendelkezik, hogy Ukrajnában képviselő lehet az az ukrán állampolgár, aki betöltötte 21. életévét, legalább öt éve folyamatosan az országban él és *tökéletesen* beszéli az államnyelvet, azaz az ukránt (vö. Kárpáti Igaz Szó 1997., szeptember 27., 1.).

A fent elmondottaknak politikai jelentősége is van. Az, hogy a kárpátaljai magyarságnak minden évben újra és újra alkudoznia kell azért, hogy anyanyelvéből és anyanyelvén érettségizhessen és felvételizhessen, s az eredmény minden esetben csupán a minisztérium „jóindulatának” függvénye, fokozatosan ássa alá a kárpátaljai magyar oktatási rendszert: a bizonytalan helyzetet látó szülőkhöz felmerülhet, nem lesz-e a későbbiekben gyermeke kárára azzal, ha magyar tannyelvű iskolába járattja. Az anyanyelvi oktatás elszorvasztásának következményei pedig mindenki előtt ismeretesek.

Mindennek persze lehet sokkal fenyegetőbb üzenete is. A magyar nyelvű oktatás presztízsének rombolása akár a magyarság elszigetelését, esélyegyenlőségének megvonását is szolgálhatja: „Az ukrán érettségi, illetve felvételi nyelvvizsga kötelezővé tétele az iskolákban, illetve a közép- és felsőoktatási intézményekben mintegy harminc éve élvezett jogot von meg a magyar közösségtől. A magyar tannyelvű iskolák végzőseit megfosztja az egyenlő, tisztességes verseny esélyétől, s hosszú távon felemelkedésre képtelen, másodrendű állampolgárokká degradálja a magyar nemzeti kisebbség tagjait. A helyzetet súlyosbítja, hogy az állami oktatásügyi szervek nem biztosították az ukrán nyelv megfelelő szintű elsajátításához



szükséges feltételeket, a nyelv oktatása a nemzetiségi iskolákban is az anyanyelv oktatásának koncepciójában történik, ami eleve lehetetlenné teszi az ukrán nyelv magyar ajkúak általi elsajátítását” (Nyilatkozat 1996).

Az Ukrán–Magyar Vegyes Bizottság 1995-ben még így írt a felvételi vizsgák kapcsán: „A Vegyes Bizottság üdvözölte, hogy az ukrán fél lehetővé tette a magyar iskolákban tanulók számára, hogy érettségi vizsgájukat magyar nyelven tegyék le. Jogszabályban rögzítette, hogy az eddigi gyakorlatnak megfelelően a magyar tannyelvű iskolák végzősei anyanyelvükön tehetnek felvételi vizsgát az Ungvári Állami Egyetemen” (Jegyzőkönyv a Nemzeti Kisebbségek Jogainak Biztosításával Foglalkozó Ukrán–Magyar Vegyes Bizottság V. üléséről. Kárpáti Igaz Szó 1995. április 4., 3.).

Arról sem illik megfeledkeznünk, hogy az anyanyelvi felvételizés joga megvonásának anyagi következményei is lesznek.

1993-tól az ukrainai szakiskolákba és egyetemekre, főiskolákra az intézmények az államilag szabályozott kereten felül saját belátásuk szerint további hallgatókat vehetnek fel, önköltséges alapon. A gyakorlatban mindez úgy működik, hogy aki a felvételi vizsgákon szerzett pontszámok alapján eléri a megszabott ponthatárt, az felvételt nyer az adott oktatási intézménybe, aki viszont nem érte el a felvételhez szükséges pontszámot, annak lehetősége nyílik önköltséges alapon megkezdeni tanulmányait.

Amennyiben a kisebbségi polgárokat megfosztják az anyanyelvi felvételizés jogától, nyilvánvaló, hogy a nem ukrán anyanyelvű felvételizők eleve hátrányos helyzetből indulnak, és csak arra lesz esélyük, hogy önköltséges alapon tanuljanak tovább.<sup>5</sup>

Az Ungvári Állami Egyetem filológiai karán az 1996/97-es tanévben 500 USA-dollárnak megfelelő ukrán hrivenyt kellett fizetnie egy tanévre (2 szemeszterre) annak, aki saját maga fedezi oktatásának költségeit, az orvosi és jogi karon ez az összeg 900 USA-dollár volt (Kárpáti Igaz Szó 1997. április 15., 3. lap). Egy ukrainai átlagpolgár havi jövedelme nem éri el a 100 USD körüli összeget. Összességében véve tehát az anyanyelvi felvételi ügye nem csupán politikai, hanem gazdasági kérdés is. S mint ilyen, döntően befolyásolja a kárpátaljai magyarság hosszú távú kilátásait.

Miközben tehát az állam a mai napig sem teremtette meg a feltételeket az államnyelv elsajátításához, a kisebbségi tanulók számára olyan iskolatípus koncepcióját változtatta fel, ahol az anyanyelvi oktatást az elemi iskolák szintjére szorítaná vissza. Brenzovics László, a KMKSZ alelnöke szerint ez vagy az Ukrajnában uralkodó káosz újabb példája, vagy pedig azért nem jelentek meg a magyar iskolák számára készült ukrán–magyar szótárak, az ukrán nyelv oktatását segítő tankönyvek, mert az állam középtávon már nem számol a nemzetiségi iskolákkal (vö. Magyar Hírlap 1997. október 31., 7.).

Az ukrán nemzetiségi politikában tehát visszalépés tapasztalható, ami valószínűleg azzal magyarázható, hogy az európai pozícióit megszilárdulni érő Ukrajna fokozatosan feladja a kisebbségi kérdés toleráns kezelésének taktikáját, amire szuverenitásának első éveiben, ingatag bel- és külpolitikai állásainak biztosítása idején első sorban a szomszédos országok és az európai közvélemény megnyerése céljából

szüksége volt, és – a keleti térségben újonnan alakult államokhoz hasonlóan – homogén nemzetállamként kezd viselkedni. Az 1991-ben ratifikált ukrán–magyar alapszerződés után 1996 és 1997 első felében Ukrajna minden további

szomszédjával aláírta az alapszerződést, szentesítve ezzel határait, s a nemzetközi politikai színtér után biztosította pozícióit a térségében is.

Ezen felül minden jel arra utal, hogy új nyelvtörvény elfogadására készül a parlament, amely – az 1989-ben, még a Szovjetunió fennállása idején bevezetett, az orosz nyelvnek széles jogkört biztosító, máig érvényben lévő nyelvtörvénnyel szemben – kizárólagos jogokkal ruházná fel az ukrán nyelvet, összhangot teremtve ezzel az alkotmány és a nyelvtörvény között, mit sem törődve az ország valós nyelvi helyzetével. Az új nyelvtörvény előkészítése is szervesen illeszkedik az ukrán politika jobbratolódásának folyamatába, hiszen az ukrán előtérbe helyezése elsősorban az orosz, de emellett minden nemzetiségi nyelv ellenében az oktatásban (az érettségi vizsgák, a felvételik és az oktatás nyelve) már az 1989-es nyelvtörvényben is benne volt, és a törvényileg rögzített, átlagosan 5–10 éves türelmi idő lejárt, illetve lejárában van. A jelenlegi, hatalmon lévő politikai elit, élén Kucsma elnökkel, nem elégszik meg azzal, hogy érvényt szerez a törvényben rögzítetteknek, lejárnak tekintve az átállásra adott haladékot, hanem további lépéseket tesz a nemzeti politika irányába. S mivel a nyelv a nemzet legfőbb ismertetőjegye, erre a legalkalmasabb egy új, „nemzetibb” nyelvtörvény elfogadása.

## 5. ZÁRÓ MEGJEGYZÉSEK

Ukrajna többnyelvű állam, ahol a lakosság közel egyharmada nem az államnyelvet beszéli anyanyelvként, s ahol a homogén nemzetállam kialakítását célul kitűző politikai elit céljai elérésére az oktatást is fel kívánja használni. Ebben a folyamatban az ukrán nyelv elterjesztése mellett az ukrán etnikum gazdasági és kulturális pozícióinak a megerősítésére is sor kerül.

A többségi csoport hatalmi helyzetének megszilárdítására a *lingvicizmus* jelenik meg eszközként. A lingvicizmus a mára szalonképtelenné vált rasszizmus helyett/mellett olyan ideológia, cselekvési mód, amelyet a hatalomnak és a (mind materiális, mind nem materiális) forrásoknak a nyelv (és az etnikum, faj vagy nemzetiség) alapján meghatározott csoportok közötti egyenlőtlen elosztásának kialakítására, legitimálására és újratermelésére használnak (vö. Phillipson–Skutnabb–Kangas 1997: 24–25, Skutnabb–Kangas 1997: 19–20). A lingvicizmus révén az államok társadalmilag behatárolják a hatalom nélküli csoportok értékekhez való hozzájutását, s ezáltal e csoportokat fogyatékosoknak tüntetik fel. „Ennek következtében a kisebbségek értékei (például nyelvük és kultúrájuk) erejüket veszítik, és nem válthatók át más értékeké vagy a hatalmi szerkezet pozícióivá. Ugyanakkor a domináns csoport értékei (például nyelvük és kultúrájuk) társadalmi szinten megtartják értéküket, így más értékeké vagy a hatalmi szerkezet pozícióivá alakíthatók” (Skutnabb–Kangas 1997: 65).

A lingvicizmus egyik fő megnyilvánulási tere Ukrajnában (is) a kisebbségi oktatás, annak ellenére is, hogy Ukrajna alkotmányának 53. cikkelye rögzíti: „A nemzetiségi kisebbségekhez tartozó állampolgárok számára a törvénynek megfelelően szavatolják azt a jogot, hogy anyanyelvükön tanuljanak vagy tanulják anyanyelvüket az állami és a közületi tanintézetekben vagy a nemzeti kulturális társaságok közreműködésével” (vö. *Ukrajna Alkotmánya*, 27. old.). Erre azért nyílik lehetőség, mert Ukrajnában is a nemzetközi jogban bevett gyakorlatot alkalmazzák, amely



definiálhatatlan, explicite kifejtetlen kategóriáktól, feltételektől teszi függővé a kisebbségi nyelven folyó oktatás engedélyezését.<sup>6</sup> Az alkotmány idézett részében is szereplő „*anyanyelvükön tanuljanak vagy tanulják anyanyelvüket*” kitétel (és az abban szereplő *vagy* választó/megengedő kötőszó) megfelel több, az oktatás nyelvére is kitérő nemzetközi dokumentumban foglaltaknak, pl. gyakorlatilag szó szerint meg-egyezik *A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája* (8. cikk; vö. *Pro Minoritate* 1996/Nyár, 109–110. old.), a nemzeti kisebbségek oktatási jogaira vonatkozó hágai ajánlások idevágó részeivel (*The Hague Recommendations Regarding the Education Rights of National Minorities (Explanatory Note*, 11–17. cikk, 6–8. old.) és az ENSZ Nyilatkozat a nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogairól c. dokumentumának<sup>7</sup> (4. cikk 3. pont). Nem véletlen, hogy az előbbire a koncepció összeállítói is hivatkoznak (vö. Állásfoglalás 1997).<sup>8</sup>

A lingvicizmusra utal, hogy a kisebbségek oktatási igényeinek kielégítésére Ukrajna Oktatásügyi Minisztériuma által kidolgozott dokumentum a tranzitív (átírányítási) oktatási modellt tartja célszerűnek az ukrainai kisebbségek számára, amely asszimilációhoz vezet. A tervezet az államnyelv ismeretét mint az érvényesülés előfeltételét kínálja a kisebbségek felé, s ezáltal a kisebbségi nyelveket mintegy lefo-kozza. Ez pedig egyértelműen lingvicizmus: „Amikor a kisebbségi nyelveket hátrány-nak tekintik, amely meggátolja a kisebbségi gyerekeket a sokra értékelt forrás – a többségi nyelv – elsajátításában, gyakran merül fel az az érv, hogy a kisebbségi gyere-keknek a saját érdekükben kell megszabadulniuk nyelvüktől. Ugyanakkor sok kisebb-séget, különösen a gyerekeket, igazából az ellehetetlenítő oktatási struktúrával aka-dályoznak meg abban, hogy tökéletesen elsajátítsák a többségi forrásokat, különösen a többségi nyelvet” (Phillipson–Skutnabb–Kangas 1997: 25). Az egyetemi felvételi nyelve körül kialakult helyzet pedig egyértelműen arra utal, hogy a kisebbségeket az állam megfosztja a többségiekkel való esélyegyenlőségtől. A többségi nemzet pozí-cióinak megerősítésére és a kisebbségek (nyelvi) hátrányos helyzetének újraterme-lésére széles körben használt lingvicizmus Ukrajnában elsősorban a Szovjetunió fenn-állása idején privilegizált helyzetben lévő oroszok ellen irányul (de érzékenyen érinti a többi kisebbségi közösséget is), s szerves része az ukrán nemzetépítési folyamat-nak. Úgy tűnik, az államépítés és nemzetté válás útján a nemzetállam mint fejlődési fokozat nem kerülhető el ebben a térségben a 20. század végén, a 21. küszöbén sem.

Csernicskó István

## JEGYZETEK

1 A nyelvtörvény szövegét magyarul közli Botlik–Dupka (1993: 289–293); a törvényt és a hozzá tartozó kiegészítést eredetiben lásd Закарпатська Правда, 4 листопада 1989 p. (1989. november 4., 2.); oroszul megjelent többek között a Nationalities Papers Vol. 23, N 3, September 1995. számában (644–652. lap).

2 A dokumentum magyarul az Új Horizont c. folyóirat XXVI. évfolymának 1. szá-mában olvasható.

3 Az Ukrajna és Magyarország által aláírt kisebbségekről szóló nyilatkozatot, Ukrajna nemzetiségi jogainak nyilatkozatát és Ukrajna törvényét a nemzeti kisebbségekről lásd Botlik–Dupka (1993)-ban. Az ukrán–magyar alapszerződés és a két állam által közzétett kisebbségi nyilatkozat megtalálható a [www.htmh.hu](http://www.htmh.hu) internetes honlapon.

4 A dokumentumot lásd a [www.htmh.hu](http://www.htmh.hu) honlapon.

5 Vö. az ET Keretegyezményével a nemzeti kisebbségek védelméről, amely így fo-galmaz: „A Felek kötelezettséget vállalnak arra, hogy előmozdítják a nemzeti kisebb-ségekhez tartozó személyek számára az oktatáshoz minden szinten a hozzájutás esély-egyenlőségét” (12. cikk 3. pont). A dokumentumot lásd a [www.htmh.hu](http://www.htmh.hu) honlapon.

6 Az egyes államok alkotmányai, törvényei gyakran több jogot biztosítanak a kisebb-ségek oktatása területén, mint a nemzetközi érvényű dokumentumok (vö. Phillip-son–Skutnabb–Kangas 1997: 22). Ez az európai közösségbe (pl. az Európa Tanácsba) újonnan belépő államokban élő kisebbségi közösségek számára azzal is járhat, hogy ezek az államok – az európai kisebbségvédelmi normákhoz való igazodásra való hi-vatkozással – a csatlakozás után kevesebb jogot garantálnak majd a kisebbségek szá-mára, mint korábban. Ukrajna esetében is ez a helyzet állt elő: a függetlenség elérése utáni első időszakban elfogadott kisebbségvédelmi dokumentumok (*Ukrajna nemzetisé-gi jogainak nyilatkozata* – 1991, *Ukrajna törvénye a nemzetiségi kisebbségekről* – 1992, *Nyilatkozat a Magyar Köztársaság és az Ukrán SZSZK együttműködésének elveiről a nemzeti kisebbségek jogainak biztosítása területén* – 1991) több jogot tartalmaznak, mint a későbbiek, pl. az alkotmány, vagy a kisebbségi oktatás reformtervezete, a koncepció néven emlegetett dokumentum. Az 1989-ben elfogadott ukrainai nyelvtörvény is a nem-zetközi dokumentumok többségéhez hasonlóan megengedően fogalmaz a kisebbségek nyelvhasználati jogairól.

7 A Nyilatkozatot lásd a [www.htmh.hu](http://www.htmh.hu) honlapon.

8 A Keretegyezmény a *Nemzeti Kisebbségek Védelméről* című, az Európa Tanács által ajánlott és Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa által 1997. december 9-én ratifikált nemzet-közi jogi egyezmény például a következőképpen fogalmaz: „Nemzeti kisebbségek által hagyományosan és jelentős számban lakott területeken, megfelelő igény esetén, a Felek törekednek – lehetőségeik szerint és az oktatási rendszerük keretein belül – annak bizto-sítására, hogy a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyeknek megfelelő lehetőségük legyen kisebbségi nyelvüket megtanulni vagy ezen a nyelven tanulni” (14. cikk 2. pont). Az idézetben szereplő számos kifejtetlen és homályos feltétel, valamint az itt is megtalál-ható vagy kötőszó igazolja, hogy a nemzetközi kisebbségi jog tükrözi a hatalmi visz-o-nyokat: a nemzetközi normákat nem a kisebbségek, hanem az államok határozzák meg, lehetőség szerint úgy, hogy a lehető legkisebb mértékben szűkítsék saját mozgásterüket.

## IRODALOM

Állásfoglalás 1997. A KMPSZ elnökségének állásfoglalása „A nemzeti-kisebb-ségi oktatás fejlesztésének koncepcionális alapjai” c. tervezettel kapcsolatban. *Kárpáti Igaz Szó* 1997. szeptember 27., 3.

Bagu Balázs 1996. Magyar tannyelvű szakoktatás Kárpátalján. *Közoktatás* III/2., 8–9.

Botlik József – Dupka György 1991. *Ez hát a hon... Tények, adatok, doku-mentumok a kárpátaljai magyarság életéből 1918–1991*. Budapest – Szeged: Mandátum – Universum.

> > > > >



> > > Botlik József – Dupka György 1993. *Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján*. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó.

Csanádi György 1996. Egy osztályra hat nyelvtankönyv. Ukránóra a Mikes Kelemenben. *Kárpáti Igaz Szó* 1996. november 5., 6.

Csernicskó István 1997. A számok tükrében. *Forrás* 1997/5: 70–76.

Fedynyšynec', Volodymyr 1996. Végigmenni a megkezdett úton. A kárpát-ruszin irodalmi nyelv megteremtésének gondolata. *Pánsíp* VI/1., 18–19.

Felhívás 1997. Az ungvári járási nemzetiségi iskolák ukránnyelv tanárainak felhívása. *Kárpátaljai Szemle* 1997/1., 5.

Göncz Lajos 1995. A tannyelv hatása a tanulók személyiségfejlődésére többnyelvű környezetben. In: Kassai Ilona szerk., *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*, 65–81. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet.

Katona Lóránt 1963. *Ukrán–Magyar szótár*. Budapest–Uzsgorod: Akadémiai Kiadó – Kárpátontúli Területi Kiadó.

Lizanec, P. M. 1994. Українська мова в угорськомовних школах Закарпаття та в Угорщині. *Acta Hungarica* III, 125–130.

Miller, J. 1994. Commonwealth of Independent States (CIS). In: R. E. Asher et al eds. *The Encyclopedia of Language and Linguistics*, 613–614. Oxford, New York, Seoul, Tokyo: Pergamon Press.

Nyilatkozat 1996. A KMPSZ V. közgyűlésének nyilatkozata. *Kárpátaljai Szemle* 1996/8., 8.

Orosz Ildikó 1992. Non scholae, sed vitae... In: *Extra Hungariam. A Hatodik Síp antológiája*, 52–64. Budapest – Ungvár: Hatodik Síp Könyvkiadó.

Palkó István – Palkó Gyula 1997. *Magyar–Ukrán, Ukrán–Magyar kisszótár*. Ungvár: Tárogató Könyvek.

Phillipson, Robert – Rannut, Mark – Skutnabb-Kangas, Tove 1994. Introduction. In: Skutnabb-Kangas, T., Phillipson, R. szerk., *Linguistic human rights: overcoming linguistic discrimination*, 1–22. Berlin: Mouton de Gruyter.

Phillipson, Robert – Skutnabb-Kangas, Tove 1997. Nyelvi jogok és jogsértések. *Valóság* 97/1., 12–30.

Skutnabb-Kangas, Tove 1997. *Nyelv, oktatás és a kisebbségek*. Budapest: Teleki László Alapítvány.

*The Hague Recommendations Regarding the Education Rights of National Minorities & Explanatory Note*. The Hague: Foundation on Inter-Ethnic Relations, October 1996.

*Ukrajna Alkotmánya. Elfogadta Ukrajna Legfelsőbb Tanácsának ötödik ülészaka* 1996. június 28-án. Ungvár: Kárpáti Kiadó, 1997.

Wardgaugh, Ronald 1995. *Szociolingvisztika*. Budapest: Osiris–Századvég.

Інформаційний збірник міністерства освіти України 3–4. 1996 лютий. Київ: Освіта.

Інформаційний збірник міністерства освіти України 3–4. 1997 лютий. Київ: Педагогічна преса.

## DÓHOVICS VAZUL EMLÉKEZETE

(1783–1849)

A Magyar Tudós Társaság legfontosabb céljai közé sorolta a magyar nyelv szerkezetének minél alaposabb megismerését. A nyelvújítási viták lecsengését követően egyre sürgetőbb igényként jelentkezett az egységes helyesírás megteremtése és a korszerű szótárak kiadása. A honi lexikográfusokra (köztük gyakran a műkedvelő nyelvészekre is) szerteágazó feladat várt. Bármerre tekintettek, hiányt és lemaradást tapasztaltak. Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság által kijelölt szótárírói feladatok éppoly időszerűek voltak, mint azok az elvek és követelmények, amelyeket – ugyan eltérő színvonalon – az 1810-es években többek között Pálóczi Horváth Ádám, Versegly Ferenc és Teleki József fogalmazott meg. Értelmező jellegű és szakszótárakra ugyanolyan szükség volt, mint a dialektusokat bemutató tájszótárakra és egy szóeredeztető kötetre. A délibábs etimológiák után a tudományosan megalapozott szófejtésekre is igény mutatkozott.

Az Akadémia könyvek százait jelölte ki az egyes osztályok tagjainak azzal a céllal, hogy a legilletékesebbek gyűjthessék össze és rostálgathassák meg a tudományok szakszókincsét. A szerteágazó szótárírói, illetve szóeredeztető munkából a szépírók (pl. Berzsenyi Dániel, Kölcsey Ferenc, Czucor Gergely és Vörösmarty Mihály) is kivették a részüket. Némelyikük a tájnyelvi adatok összegyűjtésében és rendszerezésében működött közre, mások a szófejtésben segítettek, és akadtak olyanok is, akik tudományok kifejezéseit minősítették. A munkáját megkezdő Akadémia számos literátort összehasonlító nyelvészeti vizsgálatokkal bízott meg. Kölcsey Ferencet például a magyar és a görög, Czucor Gergelyt a magyar és a latin, Dóhovichs Vazult pedig a magyar és az orosz szavak összevetésére kérték fel. Dóhovichsot az 1834-ben kiadott Philosophiai Műszótár is a munkatársaként nevezte meg. Az ungvári alesperes nevével az Akadémia évkönyveinek lapjain több alkalommal találkozhatunk. „A' már kiadott philosophiai műszótárhoz Dóhovichs Vazul l. t. küldje feles pótlékokat” – adta hírül 1838-ban a Tudós Társaság titoknoka. Ugyanitt az általa benyújtott orosz-magyar szóhasonlító jegyzéket is megemlégték. De ki is volt ő? Mivel érdemelte ki az 1831-ben elnyert akadémiai levelező tagságot?

Ahhoz az első generációs értelmiségi, papi réteghez tartozott, amely egyházi hivatása mellett a irodalom különböző ágaiban is munkálkodott és szerzett nevet magának. Az Akadémia titoknokának küldött önéletrajzában tétélesen beszámolt pályájának főbb eseményeiről. Idézzük fel ebből a legfontosabbakat!

„Dóhovichs Bazil született Máramarosban Eötvesfalva nevű helységben, Huszth mellett, martius elején, 1783-ban – köz terhek alá vetett sorsú szüléktől. Orosz Literáturát honjában tanulván ki, magyarhoz Huszthon fogott 13 esztendőskorában. Diák alsóbb iskoláit Szigethen végzé; philosophiát Váradon, theo-